

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата історичних наук (за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство)

Луцана Ігоря Васильовича

на дисертаційне дослідження

Васкула Святослава Васильовича

**«ПОСТСЕКУЛЯРНА РЕВІТАЛІЗАЦІЯ РЕЛІГІЙНОСТІ: ВЕКТОРИ
ХРИСТИЯНСЬКОГО БОГОСЛОВСЬКОГО ДИСКУРСУ
ТА ЦЕРКОВНО-СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК»**

поданого на здобуття ступеня доктора філософії

в галузі знань галузі знань 03 «Гуманітарні науки»

за спеціальністю 031 «Релігієзнавство»

Актуальність теми дослідження. Проблематика постсекулярності та трансформації сучасної релігійності належить до кола найбільш актуальних і дискусійних напрямів сучасного релігієзнавчого, філософсько-релігійного та богословського дискурсу. Упродовж другої половини ХХ ст. секуляризаційна парадигма тривалий час розглядалася як провідна теоретична модель пояснення розвитку модерного суспільства, відповідно до якої процеси модернізації, науково-технічного прогресу та раціоналізації суспільного життя мали спричинити поступове витіснення релігії з публічного простору. Проте суспільно-культурні трансформації початку ХХІ ст. засвідчили істотну обмеженість класичних секуляризаційних концепцій. Релігія не лише не втратила свого суспільного значення, але й виявила здатність до адаптації, оновлення та активного включення у процеси суспільної комунікації, формування моральних орієнтирів і соціальної солідарності.

У сучасному постсекулярному контексті релігійність дедалі більше постає не як рудимент традиційного суспільства, а як динамічний духовно-соціальний феномен, що набуває нових форм публічної присутності та суспільного служіння. Особливо виразно це проявляється в умовах глобальних криз, військових конфліктів, гуманітарних катастроф, міграційних процесів, морально-антропологічних викликів і загального переосмислення ціннісних засад сучасної цивілізації. За таких обставин релігійні спільноти дедалі активніше виступають суб'єктами гуманітарної діяльності, морального свідчення, соціальної підтримки та суспільної консолідації.

Особливого значення означена проблематика набуває в українському суспільному та релігійному контексті. Повномасштабна російсько-українська війна суттєво актуалізувала питання моральної відповідальності, духовної підтримки суспільства, соціального служіння, міжконфесійної взаємодії та формування національної солідарності. У цих умовах християнські церкви та релігійні організації України стали важливими учасниками суспільних

процесів, активно реалізуючи гуманітарні, волонтерські, капеланські, благодійні та правозахисні ініціативи. Вони здійснюють не лише духовну опіку, але й виконують важливу функцію моральної консолідації суспільства, міжнародної адвокації України та підтримки постраждалих від війни.

У цьому контексті дисертаційне дослідження є своєчасним і науково значущим, оскільки дозволяє комплексно осмислити феномен постсекулярної ревіталізації релігійності, простежити трансформацію сучасного християнського богословського дискурсу, а також проаналізувати новітні форми церковно-соціальної діяльності в умовах сучасних суспільних викликів. Актуальність роботи зумовлюється також необхідністю поглиблення міждисциплінарного наукового аналізу взаємодії релігії, суспільства та держави в умовах сучасних цивілізаційних трансформацій.

Разом з тим, дисертаційна робота Святослава Васкула є актуальним, концептуально цілісним і суспільно важливим науковим дослідженням, що має вагоме значення для розвитку сучасного релігієзнавства, богослов'я, філософії релігії, а також для осмислення актуальних державно-церковних і суспільно-релігійних процесів в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах реалізації пріоритетних напрямів науково-дослідної роботи кафедри філософії та культурології філологічного факультету: «Ціннісно-смысловий потенціал філософії і науки: пошук відповідей на виклики 21 століття» (2019-2025 рр., номер державної реєстрації 012011102712) та «Вплив цінностей і наукових знань на процеси соціальної інтеграції та рух до сталого розвитку в Україні» (2025-2029 рр., номер державної реєстрації 0125Ш03657).

Ступінь обґрунтованості та наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційне дослідження вирізняється належним рівнем наукової виваженості, концептуальною цілісністю та логічною послідовністю викладу матеріалу. Автором чітко окреслено об'єкт, предмет, мету й основні завдання дослідження, що дало змогу забезпечити системний характер наукового пошуку та досягти поставленої мети.

Структура дисертації є змістовно продуманою, внутрішньо узгодженою та повною мірою відповідає логіці дослідницької концепції. Теоретичне підґрунтя дисертації сформоване на основі широкого кола наукових джерел, що охоплюють сучасні напрацювання української та зарубіжної релігієзнавчої, богословської, філософської й соціологічної думки. Важливе значення для дослідження мають також офіційні документи християнських Церков, матеріали міжнародних організацій та дані соціологічних студій, що

забезпечує належний рівень об'єктивності, аргументованості та наукової достовірності висновків автора.

Методологічну основу дисертації становить комплекс взаємодоповнювальних загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема системного, діалектичного, герменевтичного, компаративного (порівняльно-релігієзнавчого), феноменологічного, історико-генетичного та соціально-функціонального підходів (С. 41-49). Їхнє поєднання є концептуально обґрунтованим і адекватним предмету дослідження, що забезпечує належний рівень аргументованості, внутрішньої узгодженості та достовірності сформульованих положень і висновків. Комплексне застосування зазначеного методологічного інструментарію уможливило багатовимірний аналіз постсекулярної ревіталізації релігійності як складного дискурсивного, інституційного та соціально-практичного феномена, уникаючи однобічних інтерпретацій і редукціоністських пояснювальних моделей.

Важливим свідченням наукової обґрунтованості результатів дослідження є їх належна апробація. Основні положення дисертації були представлені та обговорені на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях. Результати дослідження відображено у фахових наукових публікаціях, зокрема у виданнях, що індексуються в міжнародних наукометричних базах Web of Science Core Collection та Scopus, а також у тезах наукових доповідей. Це засвідчує належний рівень апробації дисертаційної роботи, наукову переконливість її висновків і практичну значущість отриманих результатів.

Основні положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, їх новизна.

У *першому* розділі дисертації «*Концептуально-методологічні інтенції дослідження*» (С. 29-50) ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень забезпечується системним характером опрацювання джерельної бази та чіткою методологічною структурованістю дослідження. Автор послідовно здійснює аналітичну систематизацію теоретичних підходів до проблематики постсекулярної трансформації релігійності, спираючись на класичні соціологічні концепції модерності та секуляризації (М. Вебер, Е. Дюркгайм), їхню подальшу критичну ревізію (П. Бергер, Х. Казанова, Г. Деві), а також філософські інтерпретації постсекулярності другої половини ХХ – початку ХХІ ст. (Ю. Габермас, Ч. Тейлор) – С. 29-41. Така багаторівнева джерельна основа забезпечує теоретичну верифікованість ключових положень і дозволяє уникнути редукціоністських підходів до інтерпретації релігійних трансформацій.

Важливим чинником обґрунтованості дослідження є також цілісна структуризація богословського корпусу джерел, який охоплює як нормативні церковні документи, так і богословські теоретичні розробки, що концептуалізують публічну місію християнства в умовах постсекулярної модерності. Окрему вагу має залучення українського наукового дискурсу, що дозволяє локалізувати загальнотеоретичні моделі в контексті сучасних соціокультурних і воєнних викликів.

Окремо варто відзначити належне концептуальне опрацювання термінологічного апарату дослідження, що підвищує його аналітичну точність і внутрішню узгодженість. Уточнення змісту ключових понять (постсекулярність (С. 55), іманентна рамка (С. 46), ревіталізація релігійності (С. 48, 54), деприватизація релігії (С. 46, 60), церковно-соціальні практики (С. 132) тощо) свідчить про високий рівень теоретичної рефлексії автора та зміцнює наукову валідність отриманих результатів.

Наукова новизна першого розділу полягає у системній концептуалізації постсекулярної ревіталізації релігійності як багатовимірного феномена, що інтегрує соціологічний, філософський і богословський виміри аналізу. Здійснено узагальнення та критичне переосмислення класичних і сучасних теорій секуляризації та постсекулярності з їх синтетичним поєднанням у межах єдиної аналітичної моделі. У результаті релігійність інтерпретується як динамічний феномен, пов'язаний із ціннісними орієнтаціями, інституційними трансформаціями, практиками солідарності та новими формами суспільної відповідальності, що розширює аналітичні можливості сучасного релігієзнавства. Вагомим внеском є також виокремлення дослідницької ніші, зумовленої недостатньою розробленістю проблематики внутрішньоцерковних трансформацій і церковно-соціальних практик у контексті постсекулярності, особливо в умовах сучасних кризових викликів.

У *другому* розділі дисертації *«Постсекулярність як контекст новітньої ревіталізації релігійності»* (С. 51-77) С. В. Васкул здійснює ґрунтовний аналіз постсекулярності як контексту новітньої ревіталізації релігійності, послідовно поєднуючи релігієзнавчо-соціологічний та філософсько-релігієзнавчий рівні дослідження. Ступінь обґрунтованості наукових положень забезпечується належним опрацюванням класичних і сучасних концепцій секуляризації та постсекулярності, а також їх критичним переосмисленням у контексті актуальних трансформацій релігійного життя. Автор переконливо демонструє, що класична секуляризаційна модель уже не здатна повною мірою пояснити сучасні форми релігійності, які виявляються через нові способи публічної присутності релігії, інституційну дерегуляцію, духовний бриколаж та індивідуалізовані форми віри.

Достовірність сформульованих у розділі положень посилюється комплексним застосуванням релігієзнавчо-соціологічного, філософського та герменевтичного підходів, що дозволяє розглядати постсекулярність не лише як соціокультурний феномен, а і як нову модель взаємодії релігії, культури, демократії та публічного простору. Особливої уваги заслуговує аналіз концепцій Ю. Габермаса та Ч. Тейлора, через які дисертант обґрунтовує розуміння постсекулярності як історичної модифікації секулярності, а не її заперечення чи подолання.

Наукова новизна другого розділу полягає у тому, що автор інтерпретує ревіталізацію релігійності не як механічне повернення традиційних форм церковного впливу, а як процес якісного оновлення соціальної функціональності релігії в умовах плюралістичного та секуляризованого суспільства. Важливим науковим здобутком є також концептуалізація постсекулярності як простору нової публічної присутності релігії, у межах якого релігійні спільноти інтегруються в культурний, громадянський та морально-солідарний виміри сучасного соціуму. Загалом другий розділ характеризується належною логічною послідовністю, методологічною цілісністю та високим рівнем теоретичної аргументованості.

У *третьому* розділі дисертації *«Християнське богослов'я про ціннісні та спільнотно-комунікативні пріоритети сьогодення»* (С. 78-127) здобувач ґрунтовно досліджує християнське богослов'я крізь призму ціннісних і спільнотно-комунікативних пріоритетів сучасності, розкриваючи аксіологічний потенціал постсекулярної ревіталізації релігійності. Ступінь обґрунтованості наукових положень забезпечується широким залученням сучасного католицького, православного та протестантського богословського дискурсу, зокрема соціального вчення Папи Бенедикта XVI (С. 80-81), Папи Франциска (С. 124, 126, 143), Лева XIV (С. 88-89, 103), документів II Ватиканського Собору (С. 118-120), Критського Собору 2016 року (С. 121), а також концепцій Іоана Зізіуласа (С. 96), Христоса Яннараса (С. 96), Мирослава Вольфа (С. 110) та інших богословів. Це дозволило автору комплексно проаналізувати трансформацію сучасного християнського дискурсу в умовах постсекулярного суспільства.

Достовірність висновків розділу посилюється поєднанням аксіологічного, герменевтичного, релігієзнавчого та соціально-функціонального підходів, що уможливорює розгляд християнського богослов'я не лише як внутрішньоцерковної доктрини, а як активного чинника формування суспільної етики, культури солідарності та публічної відповідальності. Автор переконливо доводить, що сучасний християнський дискурс дедалі більше

виходить за межі конфесійної замкненості й набуває виразного соціально-етичного та гуманітарного спрямування.

Наукова новизна третього розділу полягає в обґрунтуванні переходу від моделі «літургійної ізоляції» до публічного богослов'я, орієнтованого на гуманітарну дію, соціальну дияконію та міжконфесійну солідарність. Вагомим науковим здобутком є також інтерпретація спільнотності не лише як інституційної форми церковного життя, а як онтологічного та соціально-комунікативного принципу, через який сучасне богослов'я переосмислює свободу, відповідальність і взаємність у контексті кризових викликів сьогодення. Особливу увагу дисертант приділяє екуменічному виміру сучасного християнства, розглядаючи міжконфесійну співпрацю та соціальну дияконію як один із найвиразніших проявів постсекулярної ревіталізації релігії в умовах війни, гуманітарних і суспільних криз.

У цьому контексті можемо стверджувати, що третій розділ характеризується високим рівнем теоретичної аргументованості, концептуальною цілісністю та належною інтеграцією богословського й релігієзнавчого аналізу, що суттєво посилює наукову цінність дисертаційного дослідження.

У *четвертому* розділі дисертаційного дослідження *«Соціально значущі практики українських християнських Церков на тлі викликів сьогодення»* (С. 128-176) автор здійснює комплексний аналіз соціально значущих практик українських християнських Церков у контексті сучасних суспільних і воєнних викликів, розглядаючи постсекулярну ревіталізацію релігії як чинник формування громадянської суб'єктності, національної стійкості та суспільної солідарності. Ступінь обґрунтованості наукових положень забезпечується поєднанням релігієзнавчого, соціально-філософського та соціально-функціонального аналізу сучасного українського релігійного поля, а також широким залученням актуального емпіричного матеріалу, пов'язаного з діяльністю українських Церков у період російсько-української війни.

Достовірність сформульованих висновків посилюється ґрунтовним аналізом діяльності ПЦУ, УГКЦ, протестантських і римо-католицьких спільнот (С. 130-132) у сферах гуманітарного служіння, військового та медичного капеланства, міжконфесійної взаємодії, міжнародної адвокації та духовно-психологічної підтримки суспільства. Автор переконливо доводить, що сучасна постсекулярна динаміка в Україні реалізується не через інституційне домінування релігії, а через активну інтеграцію релігійних спільнот у структури громадянського суспільства та практики суспільної відповідальності.

Наукова новизна четвертого розділу полягає в інтерпретації української моделі постсекулярної ревіталізації як простору конфесійного плюралізму та громадянської мобілізації, у якому релігійні інституції виступають суб'єктами соціальної резильєнтності, моральної артикуляції та гуманітарної дії. Особливо вагомим є обґрунтування ролі Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (С. 133-135) як постсекулярного суб'єкта релігійної адвокатури та «дипломатії свідчення». До безперечних наукових здобутків дисертанта належить також концептуалізація церковної суб'єктності як чинника деколонізації релігійної свідомості (С. 138) та протидії сакралізованим неоімперським ідеологемам в умовах війни.

З огляду на вищевказане варто підкреслити, що четвертий розділ характеризується високим рівнем актуальності, концептуальною цілісністю та практичною значущістю, оскільки демонструє здатність сучасного християнства бути активним учасником суспільних трансформацій і формування морально-ціннісних засад громадянського суспільства України.

Основні результати дисертаційного дослідження узагальнені у висновках, де автор переконливо доводить, що постсекулярна ревіталізація релігійності є закономірною формою трансформації сучасного релігійного буття, яка реалізується через оновлення християнського богословського дискурсу, ревіталізацію ідеалів спільнотності та розвиток церковно-соціальних практик у контексті сучасних суспільних викликів (с. 177-184). Дисертант аргументовано показує, що сучасне християнство в умовах постсекулярності постає не лише як носій духовної традиції, але і як активний суб'єкт суспільної комунікації, моральної солідарності та громадянської відповідальності.

У *висновках* (С. 177-184) аргументовано засвідчено, що український контекст постсекулярної ревіталізації характеризується поєднанням конфесійного плюралізму, громадянської суб'єктності та національної ідентичності, а діяльність Церков набуває особливого значення в умовах російсько-української війни. Автор переконливо демонструє, що церковні інституції виступають важливими чинниками суспільної консолідації, гуманітарної підтримки, капеланського служіння, міжконфесійної взаємодії та формування морально-ціннісних орієнтирів сучасного українського суспільства.

Наукові рекомендації дисертанта стосуються розвитку державно-церковного партнерства, подальшої інституціоналізації військового та медичного капеланства, посилення соціальної відповідальності Церков, підтримки міжконфесійної солідарності та осмислення публічної місії християнства в умовах суспільних трансформацій і післявоєнної відбудови

України. Вагомий перелік джерел, міждисциплінарний характер дослідження та належний рівень теоретико-методологічного опрацювання проблематики посилюють доказовість сформульованих висновків, а сама дисертація має виразну теоретичну і практичну значущість для сучасного релігієзнавства, соціального богослов'я та аналізу церковно-суспільних процесів в Україні.

Підсумкові результати дисертаційного дослідження належним чином систематизовано та узагальнено у сформульованих автором висновках. Представлений комплекс додатків ілюструє широку джерельну та аналітичну основу роботи, суттєво доповнює зміст дослідження й посилює аргументованість та достовірність отриманих наукових результатів.

Теоретичне та практичне значення результатів і висновків дисертації, пропозиції щодо їх використання. Дисертаційне дослідження має вагоме теоретичне та практичне значення для сучасного релігієзнавства, богослов'я, філософії релігії, соціології та сфери державно-церковних відносин. Теоретична цінність роботи полягає у поглибленні наукового осмислення феномену постсекулярності та особливостей трансформації релігійності в умовах сучасних суспільних викликів. Автором обґрунтовано концепцію постсекулярної ревіталізації релігійності, розкрито роль Церкви як активного суб'єкта громадянського суспільства, а також здійснено змістовний аналіз проблеми інструменталізації релігії у політичних та ідеологічних цілях.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості їх використання у сфері державно-церковних відносин, зокрема при вдосконаленні механізмів функціонування військового та медичного капеланства. Основні положення дисертації можуть бути використані в освітньому процесі закладів духовної та світської вищої освіти під час викладання дисциплін релігієзнавчого, богословського та соціально-гуманітарного спрямування. Висновки й рекомендації автора становлять також практичний інтерес для діяльності релігійних організацій, благодійних фондів і волонтерських ініціатив у сфері соціального служіння, гуманітарної підтримки та духовно-психологічної допомоги в умовах сучасних суспільних криз.

Дотримання принципів академічної доброчесності. Дисертаційне дослідження Святослава Васильовича присвячене актуальній науковій проблематиці та вирізняється належним рівнем теоретичного осмислення й практичної значущості отриманих результатів. Основні положення та висновки роботи характеризуються науковою новизною, логічною обґрунтованістю і послідовністю викладу.

У процесі аналізу тексту дисертації ознак порушення принципів академічної доброчесності не виявлено. Робота виконана самостійно, із

належним використанням наукових джерел та дотриманням вимог щодо наукового цитування. Публікації автора та зміст дисертаційного дослідження засвідчують достатньо високий рівень наукової підготовки здобувача, володіння сучасними методами наукового дослідження та здатність до розв'язання поставлених наукових завдань відповідно до вимог, що висуваються до дисертацій такого рівня.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Святослава Васильовича Васкула, відзначаючи його високий науковий рівень, актуальність тематики та вагомість отриманих результатів, водночас вважаємо за доцільне звернути увагу на окремі положення дисертації, які мають дискусійний характер і можуть стати предметом подальшого наукового осмислення, уточнення та розвитку.

1. Дисертація вирізняється ґрунтовним аналізом сучасного католицького соціального вчення та новітніх богословських акцентів Католицької Церкви, що є безперечною перевагою роботи. Водночас подекуди увага до католицького матеріалу є більш деталізованою порівняно з аналізом сучасних православних і, тим паче, протестантських підходів до публічного богослов'я та соціальної відповідальності Церкви. У цьому контексті певне розширення протестантського сегмента дослідження могло б додатково посилити компаративний потенціал роботи.

2. Значний інтерес викликає здійснений дисертантом аналіз соціально значущих практик українських Церков в умовах війни, зокрема феноменів військового та медичного капеланства, релігійної адвокації та міжконфесійної солідарності. Водночас окремі положення роботи могли б бути додатково підсилені ширшим залученням емпіричного матеріалу – результатів інтерв'ю, соціологічних даних або кейс-аналізів конкретних церковних ініціатив, що посилює б прикладний вимір дослідження.

3. Дисертант аргументовано аналізує українську специфіку постсекулярної ревіталізації релігійності в контексті російсько-української війни та процесів деколонізації релігійної свідомості. Разом із тим окремі висновки щодо трансформації міжцерковних і державно-церковних взаємин могли б виграти від більш розгорнутого компаративного зіставлення українського досвіду з аналогічними процесами в інших постсоціалістичних країнах Центрально-Східної Європи.

Висновок щодо відповідності дисертації вимогам МОН України. На підставі проведеного аналізу дисертаційної роботи та її основних результатів можна констатувати, що дослідження Васкула Святослава Васильовича на тему *«Постсекулярна ревіталізація релігійності: вектори християнського*

богословського дискурсу та церковно-соціальних практик» є завершеною, цілісною та самостійно виконаною науковою працею, у якій гармонійно поєднано актуальність тематики, наукову новизну, теоретичну обґрунтованість і практичну значущість отриманих результатів. Основні положення дисертації достатньою мірою апробовані та відображені у наукових публікаціях автора.

Дисертаційна робота відповідає «Вимогам до оформлення дисертації», затвердженим наказом МОН України від 12.01.2017 № 40 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 31.05.2019 № 759), а також вимогам пунктів 6–9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44 (зі змінами, внесеними постановами КМУ від 21.03.2022 № 341, від 19.05.2023 № 502, від 03.05.2024 № 507). З урахуванням викладеного, здобувач – *Васкул Святослав Васильович* – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 031 «Релігієзнавство».

Рецензент:

кандидат історичних наук,
асистент кафедри філософії та культурології
філологічного факультету
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Ігор ЛУЦАН

